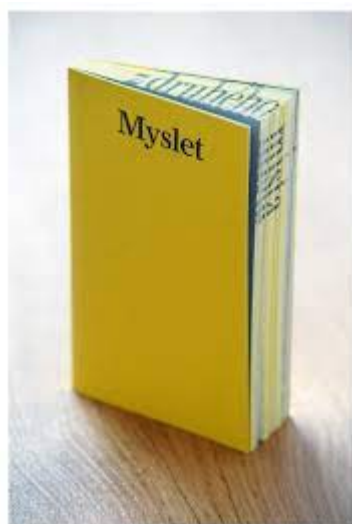

Filozofia ako performancia u Alice Koubovej

Marcel Šedo

Šedo, M.: Filozofia ako performancia u Alice Koubovej. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 2.

Alice Koubová: *Myslet z druhého místa*. Praha: NAMU, 2019. 168 s.

Pri najnovšej publikácii českej filozofky Alice Koubovej *Myslet z druhého místa* sa potvrdzuje platnosť Badiouovho tvrdenia z roku 1989, že pre súčasnú filozofiu „existujú len telá a jazyky“.^[1] Badiou tu narážal najmä na filozofiu postštrukturalizmu, neopragmatizmu, analytickej tradície a i. Koubová sa vo svojom najnovšom texte síce „odráža“ z fenomenologickej pozície, ale jadro jej uvažovania tvorí postštrukturalizmus, ne-filozofia a performatívna filozofia. Navyše, už pohľad na najčastejšie sa vyskytujúce mená v mennom registri, kde sa ani raz neobjavuje Martin Heidegger či Paul Ricoeur (tak ako v predchádzajúcej knihe), naopak, dominujú v ňom mená ako Judith Butler, Laura Cull, Francois Laruelle a Jacques Derrida, ukazujú autorkin posun smerom od hermeneutickej fenomenológie k iným oblastiam myslenia. Tento vývoj je však pochopiteľný. Koubová aj v tomto texte pokračuje vo svojej snahe o vyhranenie sa voči očividným i skrytým karteziánskym (subjekt-objektovým) pozíciám vo filozofickom myslení. Čiže tam, kde vo svojej publikácii *Mimo princip identity* (2007) končí, teraz začína.^[2]

Telo, performatív a subjekt

Pristavme sa najskôr pri Koubovej pojmach telo, performatív a subjekt. Tu Koubová začína pri fenomenológii, konkrétne pri Schelerovi a Merleau-Pontym. Výraz a jeho expresivita je pre Koubovú umožnený čiastočnou ne/viditeľnosťou (pološerom), vďaka ktorej je niečo viditeľné (tzn. nie je to priehľadné) (s. 26). Na tvorbe významu sa podieľa primárne telo, ktoré nie je len pasívnou bábkou v rukách mozgu. Samotný výraz - fyzické gesto - je nielen význam prenášajúce, je aj významotvorné - podieľa sa na vytváraní významu smerom dnu. Sú to skôr typy konania než emócie prítomné len pre „dušu“ jednotlivca a ako také sú kľúčové pre tvorbu zmysluplnosti (s. 22 - 23).

Z toho vyplýva, že si nie sme takí bezprostredne blízki a ani nie sme od druhých tak ďaleko, ako si myslíme na základe novovekeého chápania (s. 23). Myslenie je tu potom intenzita extenzívneho tela a duša je názvom pre skúsenosť, ktorou je telo. Následne spolu s Merleau-Pontym tvrdí, že zvratnosť

tela k sebe samému je gesto - telo sa teda gesticky reorganizuje. Aj druhí sú následne vnímaní tak, že ich necháme pôsobiť v našom vyjadrovaní (s. 30). Intersubjektívne tu potom ide o vhodnosť nášho výrazu pri prezentácii ľudstva. Myslenie sa odohráva v rámci scénickej existencie (s. 40) a etika je tak kultiváciou vzťahu medzi viditeľnosťou a neviditeľnosťou (s. 38).

Čo je teda subjekt? Celá naša sociálna identita je performatívna, tvaruje sa v komplexnom procese silami spoločenských konvencií, ktoré sa opakujú v našom konaní. Ako deti sa pripútavame k svojmu okoliu - cez vzťah lásky k osobe, od ktorej sme závislí - a musíme preberať normy, ktoré nás obklopujú. Táto normatívna sila, ktorá nám umožňuje stať sa členmi skupiny, je násilná a opresívna. Týchto noriem sa prakticky ani nie je možné zbaviť, zároveň sa však za nimi neukrýva žiadne čisté Ja (s. 75). Ako to, že sami seba nevnímame ako proces vytvorený cudzími silami? Predovšetkým je to zásluhou procesu metalepsie, čiže spätného určenia esencie, ktorého si nie sme vedomí. Naše pripútanie musí fungovať a zároveň byť opakované „traumaticky“ popierané (s. 76). Aj v tomto prípade tak ide o akési pološero. Subjekt teda vzniká ako figúra obratu k sebe, ako performatívne gesto, resp. tropologická inaugurácia, ktorá spätne zakladá niečo, čo nejestvuje, ale akoby jestvovalo už dávno. Seba a Ja vznikajú v rovnaký moment a vznikajú vďaka performatívu, ktorý bol niekoľkokrát zopakovaný.

Samotná subjektivizácia potom prebieha: 1. prostredníctvom nepresného opakovania rečových aktov, vtelených performancií a konvencií; 2. ustanovovaním za subjekt zo strany druhých; 3. prostredníctvom kritického gesta (kritiky konvencií a noriem). Pristavme sa pri treťom prípade. Konanie tu stráca svoj historicko-sociálny kontext a stáva sa gestom (fragmentárnym, ohraničeným telovým a rečovým aktom) (s. 80 - 81). Gesto je tak v istom zmysle sebareferenčné, autotelické a bez-kontextuálne a zároveň je nekompletným a nie plne formovaným činom. To znamená, že sa človek pozerá na svet niekoľký raz, ale „akoby prvýkrát“ prostredníctvom scudzenia - citácia sa vtedy, napríklad v Brechtových hrách, ukazuje ako citácia (s. 82). A toto „akoby prvýkrát“ uprostred citácií je singularitou udalosti. Pojmovou osobou je v tomto prípade netragický hrdina.

Vidíme teda, že Koubová (spolu s Butlerovou) prisudzuje normám síce nevyhnutný, ale opresívny a násilný charakter pri formovaní subjektu. Tomuto subjektu zasa ponúka možnosť tieto normy vedome „prekračovať“ prostredníctvom hry, „pohybu tela“, giest. Toto pnutie medzi jednotlivcom a normami (udržiavanými v chode intersubjektivitou, ako aj opakovanými zhutnenými performatívmi - inštitúciami) má produkovať etiku, pri ktorej sa jednotlivec musí s týmto pnutím neustále vyrovnávať, kultivovať ho a dohadovať s ním, a to v rozličných kontextoch. O akej etike tu však hovoríme? Je zrejmé, že ide o kontextuálny a situacionistický spôsob myslenia, v ktorom je pre nás určujúce len to, že sme zástupcami ľudstva. Keďže noriem sa nezbavíme (za normami sa ukrýva nanajvýš abjekt) a akákoľvek „prirodzenosť“ je len normou a stereotypom, zostáva nám len jediný cieľ, a tým je samotné aktívne prekračovanie noriem.

Hra, performancia a filozofia

Priblížme sa však už k cieľu Koubovej textu, ktorým je performatívna filozofia. Tá sa v prvom rade opiera o Huizingovu teóriu hier. Hru Koubová „definuje“ ako vratkú hranicu medzi vážnosťou a nevážnosťou, ako sekundárnu neužitočnosť, ktorá zdvojuje každodennosť, ale len imanentne, „akoby“, no práve vďaka tomu sa stáva primárnou kategóriou života. Aj tu zdôrazňuje Koubová istú autotelickosť mimo sféry rozumu a pravdy, vďaka čomu hra uniká z dualistického myslenia a zhutňuje skutočnosť - pridáva jej význam (s. 49).

Hra tak prichádza ako relačná a závislá od toho, čo ju obklopuje. Potrebuje vážnu realitu, aby mohla byť nevážna. Tým sa vlastne hra stáva protipólom rituálu, ktorý však Koubová v texte len letmo spomenie. Hra vďaka tomu uniká ovládnutiu zo strany filozofie i tvrdeniu, že všetko je hrou, pretože tým ju rušíme ako marginalitu a vytvárame „spektákel“, v ktorom sa bezdôvodnosť stane princípom (s. 51). Askéza je naopak zrušenie hry vážnosťou, a teda - v odkaze na Nietzscheho - perverzitou (s.

52). Práve hra podľa Koubovej ukazuje mysleniu, ako sa vyhnúť fetišu pravdy, čiže ako a kam ukročiť – funguje ako kritické gesto. Tak je práve nevážnosť hry tým najväznejším, pretože necháva samo myslenie vystúpiť na svetlo. Performancia je potom opakovanie hry hraním a zacvičovaním sa do toho, ako s ňou narábať (s. 56 – 57).

Koubová sa následne vyhraňuje voči Schechnerovým Performačným štúdiám, ktoré kritizuje ako povrchné a ľahostajné k nekonzistenciám (s. 97), a následne voči estetike performativity Eriky Fischer-Lichte, v ktorej odhaľuje karteziánsku separáciu tela a mysle (s. 109), fetiš tela, rušenie hry jej vážnosťou, rušenie hraníc medzi dielom a svetom (s. 109) a tiež alibizmus termínu „medi“ s odkazom na stavy liminality (s. 110). Koubová tak zdôrazňuje nevyhnutnosť iného prístupu, ktorým má byť práve performatívna filozofia. Tu vychádza primárne z teórií Laury Cull a Martina Puchnera, ktoré vykazujú značnú podobnosť (s. 139) s nefilozofiou Francoisa Laruella. Performativita je tu myslená ako subverzívna sila, ktorá pripúšťa svoju závislosť, nie však hypnotickú, od výrazu a performancie (s. 118).

V performatívnej filozofii kulminujú dôsledky performatívneho obratu, pričom nejde len o akademickú, ale aj umeleckú a spoločensko-politickú oblasť. Cieľ je tak post-emancipačný (s. 123), pretože ide o udržiavanie seba-dištancie medzi filozofiou a performanciou. Výsledkom je vratká, imanentná seba-lokalizácia, seba-dištancia, sociálny pohyb a prax v skúmanom poli, ktorá je potom etickým postojom v zmysle hľadania postoja voči skutočnosti (s. 124).

Laruelle podľa Koubovej ukazuje, že filozofia je bytostne divadlom, no snaží sa to svojím performerstvom neúspešne zakryť; je teda tragikomická. Túžbe filozofov hovoriť z centra a z prvého miesta hovorí Laruelle veľké kruhy (s. 133). Laruelle ich podľa Koubovej neodmieta, len rozširuje myslenie a prijíma možnosť viacerých identít bez syntézy. Ne-filozofia tak a priori nevie, čo znamená myslieť. Predmet bádania hľadá svojím výkonom. Zmutovanie filozofie je možné len cez výroky-performatívy, v ktorých sa robí to, čo sa hovorí. Je praktikovaním filozofie, ktorá mení obsah aj metódu zároveň (s. 137).

Laruelle tak necháva filozofiu a performanciu oddelené, ale zároveň kritizuje filozofiu, ktorá zapiera, že vzniká z drámy ideí. Takýto filozof je podľa Laruella úprimným klamárom, ktorý do zdanlivo bezsubjektivej filozofie neustále nahliada. Laruell i Cull zhodne tvrdia, že ide o komodifikáciu poznania a tragikomické popretie vlastnej divadelnosti. Laruelle spolu s Puchnerom potom postulujú filozofiu ako divadlo, pričom Puchner ako divadlo kritické a gestické, ako priznanú hru, a Laruelle ako hru nepriznanú (s. 139).

Filozofia sa tým transformuje na performatívnu prax (s. 140) v rámci rozšíreného poľa, kde objekty samy menia myslenie do podoby, ktorou môžu byť myslené. Nefilozofia je tu performerstvom, refrakciou reality, ktorá umožňuje zachytiť a odvíjať možné odchýlky od normatívnych vzorcov myslenia. Filozof už nie je centrálnym pozorovateľom, transparentným médiom. Umenie pohybu myslenia medzi sebaoprením a sebadostačivosťou je podľa Koubovej následne trajektóriou performatívnej filozofie a zároveň potenciálnym priestorom umeleckého výskumu.

Herný postoj síce nemôže pohyb po veľkých kruhoch nahradiť, ale ako sekundárny postoj z druhého miesta môže byť kľúčovým zdrojom zmyslu filozofie (s. 151). Umožňuje tak prekračovať normatívne klišé a živiť skutočnosť (s. 154). Zaväzuje nás ku kultivovaniu našej filozofickej závislosti i prevahy. Nejde o to prekonať mocenské vzťahy, ale o kultiváciu schopnosti žiť v hierarchiách inak než ich petrifikáciou a prehrávaním.

Záver

Koubová tak vo svojej knihe postuluje performatívnu filozofiu na podklade Huizingovho chápania hry, postštrukturalistického vnímania subjektu, performatívneho obratu a Laruellovej nefilozofie.

Súčasne vytvára ucelený návod mapujúci performatívne myslenie po performatívnom obrate a zasvätené kritizuje a vyhýba sa karteziánskym dualizmom, ako aj mysleniu vo veľkých kruhoch.

Za mierne problematické môžeme považovať priúzku zameranosť knihy, ktorá dostatočne nereflektuje napríklad vlastné spoločensko-politické východiská, pričom hovorí o komodifikácii univerzitnej filozofie, opakovaní hierarchického myslenia u iných, vágne kritizuje neoliberalný tlak a myslenie atď. Zároveň zostáva orientovaná na značne zúžený časopriestor, t. j. súčasné západné myslenie, ktoré by sme dnes, paradoxne, mohli v spoločensko-politickej rovine označiť za „myslenie z centra“. Zároveň sa treba pýtať, či jej snaha ustanoviť myslenie v malom, len ako jednu z foriem, nie je istou formou alibizmu, podobnou tej Eriky Fischer-Lichte, keďže prevažná časť knihy je zameraná na diskreditáciu fetišov, perverzít, komodifikácie, hierarchizácie a tragikomickosti klasickej filozofie, respektíve „myslenia vo veľkých kruhoch“. Môže takýto delegitimizovaný protivník predstavovať pre Koubovú filozofickú oponentúru či dokonca partnera?

Na druhej strane však samotná performatívna filozofia výstižne ukazuje podnetnosť myslenia v malom a z iného miesta, ktoré môže pomôcť aj samotnej filozofii. Filozofia i umelecké dielo sú v takomto ponímaní potom skutočne priestorom prekračovania noriem a vyhýbania sa komodifikácii, ktoré prostredníctvom opakujúceho sa gesta umožňuje vznik udalosti (citácie mimo kontext). Zároveň tiež svojou prítomnosťou a mutáciou pozdĺž predmetu svojho záujmu vytyčuje v diskurzívnom priestore požiadavky skromnosti a nehierarchickosti, ktoré sú nielen pre život filozofie skutočne potrebné a bližšie súčasnému umeniu.

P o z n á m k y

[1] A. BADIOU: *Logics of worlds*. New York: Continuum 2009, s. 8.

[2] Aspoň pripomeňme, že vo svojej publikácii *Mimo princip identity* Koubová kritizuje naturalistické, analytické i hermeneutické pokusy prekonať karteziánsky dualizmus a využíva kategóriu „modálnej indiferencie“ (v Heideggerovej existenciálnej analytike) na vytvorenie bezmocného môcť byť, neurčitej moci „to“ a alternácie „záležitostí a figúr“, ktoré tvoria „subjekt“ bez pevnej identity.

Mgr. Marcel Šedo
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
e-mail: marcel.sedo1@gmail.com